

Федько В.В.Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядається актуальна проблема психологічної експертизи освітнього середовища, актуальність якої обумовлена змінами у соціальній та освітній сфері. Підкреслюється необхідність психологічної оцінки якості умов, у яких здійснюється навчання та виховання, з метою виявлення їх впливу на особистісний розвиток учнів. Експертиза нині стає своєрідним способом психологічного аналізу умов навчання та виховання. Соціальним завданням є створення механізму експертизи якості освіти, та розвиток у зв'язку з цим професійної компетентності фахівців у галузі експертної діяльності. Актуальність розробки концепції психологічної експертизи освітнього середовища визначається потребою вивчення впливу умов освітнього середовища на особистісний розвиток її суб'єктів, на формування таких якостей особистості, які б забезпечували випускникам шкіл успішне функціонування в суспільстві. Метою будь-якої експертизи є відповідь на поставлене питання, яке оформляється у вигляді експертного висновку. Питання, запропоновані для експертного розгляду, визначаються на основі реальних потреб освітньої практики, що розвивається. Виходячи з аналізу практики проведення експертизи в освіті, можна виокремити такі основні її функції: прогностичну, нормативну, оцінну, дослідницьку, розвивальну. До типових недоліків при визначенні та формулюванні експертних завдань належать такі: проблемні питання ставляться або в занадто загальному вигляді, або некоректно і тому не мають вирішення. Ці труднощі пов'язані з тим, що нині теорія експертизи в освіті перебуває лише на стадії становлення, відсутня загальноприйнята типологія експертних завдань. Розвивальна функція експертизи є системоутворюючою. Експертиза, як метод гуманітарного розуміння інноваційної освіти, створює умови для взаємодії освітньої практики та теорії.

Ключові слова: експертиза, освітнє середовище, освіта, функції експертизи, особистісний розвиток.

Постановка проблеми. Актуальність розробки психологічної експертизи освітнього середовища обумовлена радикальними змінами, що відбулися як у соціальній сфері, так і у сфері освіти, і призвели до неузгодженості цілей навчання та вимог, що висувуються до сучасних випускників. Для усунення цього неузгодження потрібна психологічна оцінка якості умов, у яких здійснюється навчання та виховання, з метою виявлення характеру їхнього впливу на особистісний розвиток учнів. Важливим стає створення в закладах освіти такого освітнього середовища, яке виступить як розвивальний та підтримуючий ресурс особистісного потенціалу учнів. Об'єктивна необхідність в експертизі виникає щоразу, коли людина та соціальні інститути стикаються з дилемою, невирішеною колишніми або стандартними засобами. Причинами звернення до процедури експертизи є багатогранність оцінюваної ситуації та необхідність отримання комплексної характеристики досліджуваного явища.

Методологічним орієнтиром у модернізації системи освіти сучасної України, інтегрованою ідеєю оновлення її змісту стала гуманітарна парадигма. Об'єктом гуманітарного пізнання є соціокультурна реальність, яка потребує переосмислення з позиції інтересів людства у нових соціально-історичних умовах його існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології нині приділяється велика увага питанням психологічної експертизи освіти. Вагомий внесок у вирішення завдання психологічного аналізу навчального посібника зробили співробітники Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України – Г. Костюк, Ю. Гільбух, М. Ричик, І. Синиця, Ю. Швалб та ні [1; 3; 5; 6]. Нині в Інституті психології проблему психологічного аналізу та експертизи навчальної книги досліджують наукові співробітники лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці (Л. Дзюбка та Л. Шатирко) [1; 5].

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні значення психологічної експертизи для розвитку та удосконалення освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Розвиток психологічного ресурсу людини та збільшення психологічних внесків в освітній простір мають нині не меншу значущість, ніж економічні внески. Перед сучасною школою стоять завдання підготовки особистості, яка вміє орієнтуватися в соціальному середовищі, що стрімко змінюється, проте школи продовжують випускати молодих людей, психологічно не готових успішно включитися в сучасне життя і брати активну участь в ній.

Дослідники зазначають, що експертиза освіти є порівняно новим видом експертизи, необхідність у якій детермінована підвищенням ролі освіти в соціальній практиці, ускладненням самих соціальних процесів, підвищенням рівня складності усіх сфер людського життя, зростанням його невизначеності та неоднозначності [6, с. 23].

Поняття експертизи в останнє десятиліття набуло досить широкого поширення в освітній практиці: «експертиза уроку», «експертиза інноваційного проекту», «експертиза дослідно-експериментальної роботи», «експертиза авторських програм», «експертиза навчально-методичних матеріалів».

Експертна діяльність розглядається і як важлива складова професійної діяльності – експертні функції вводяться в посадові обов'язки низки фахівців, які працюють в освіті: педагогів-психологів, методистів, заступників директорів з наукової роботи, співробітників, відповідальних за атестацію педагогічних працівників. Розробляються та реалізуються навчальні програми професійної підготовки експертів освіти.

Введення в освітню практику нових понять може мати конструктивне значення, якщо воно дозволяє по-новому побачити та осмислити існуючі та відомі явища. Проте з експертизою в освіті справа, на наш погляд, набагато складніша. Тут маємо справу з новою реальністю, а не просто іншим способом опису відомого явища. Як показує наш досвід, експертиза – один із найбільш актуальних видів професійної діяльності в освіті.

С. Гончаренко вважає, що об'єктом психологічної експертизи, може бути усе педагогічне середовище, усе різноманіття педагогічної реальності. Основою систематизації об'єктів експертизи, на думку автора, може бути уявлення про те, що об'єктами можуть бути елементи педагогічної системи, а саме ті, хто навчаються (учні, сту-

денти), викладачі, навчально-виховний процес, уклад життя навчального закладу, середовище та оточення. При цьому науковець підкреслює, що головний об'єкт – дитина, її життя у школі та її розвиток. Інші компоненти можуть бути проаналізовані у двох аспектах : як умови та чинники впливу на дитину, або як самостійні об'єкти гуманітарної експертизи освіти» [2, с. 35].

Суспільство вступило в історично новий стан, коли головним ресурсом у суспільному розвитку стає людина, її освіченість і професійна компетентність, моральні та особисті якості, суб'єктна активність. Перед сучасною школою стоять завдання підготовки особистості, яка вміє орієнтуватися в соціальному середовищі, що стрімко змінюється. Психологічні закономірності розвитку дітей можуть обговорюватися лише з урахуванням тієї реальності, що склалася у конкретному освітньому середовищі, тому експертиза нині стає свого роду способом психологічного аналізу умов навчання та виховання. Актуальність досліджень у галузі експертизи діяльності освітніх установ пов'язана зі становленням її та як засобу управління станом освітньої сфери.

Важливим соціальним завданням є створення механізму експертизи якості освіти та розвиток у зв'язку з цим професійної компетентності фахівців у галузі експертної діяльності. Оцінка якості освіти та умов шкільного освітнього середовища є невід'ємною складовою модернізації системи освіти та реалізації інноваційних процесів у сучасній школі.

Актуальність розробки концепції психологічної експертизи освітнього середовища також визначається потребою вивчення впливу умов освітнього середовища на особистісний розвиток її суб'єктів, на підтримку та формування таких якостей особистості, які, як включені до суспільних відносин, забезпечували б випускникам шкіл успішне функціонування в ній. У цих умовах об'єктивно необхідним став перехід до нової системи оцінки діяльності освітніх установ.

Отже, один із значних напрямів вирішення цієї проблеми лежить в галузі оцінки ефективності якості освіти, зокрема психологічної характеристики умов, в яких вона здійснюється. Саме освітнє середовище, як сукупність умов та можливостей для розвитку зазначених психологічних якостей людини, стає об'єктом уваги дослідників, а система психологічної експертизи виступає затребуваним інструментом визначення її якості. У цьому контексті психологічну експертизу слід розглядати як найважливішу умову, яка дає змогу

оптимізувати ресурсний потенціал освітнього середовища [7, с. 56].

Призначення експертизи в освіті нерозривно пов'язане з якісними змінами, які вона зазнає. Факт розвитку освіти не вимагає спеціальних доказів, проте зауважимо при цьому, що природа цього процесу, механізми та засоби, можливості управління ним залишаються поки що маловивченими.

Існує досить велика невизначеність у змістовному наповненні та співвідношенні таких близьких понять, як «розвиток», «зміна», «еволюція», «трансформація», «вдосконалення», «становлення», «рух». Залежно від специфіки об'єкта вивчення (живі, неживі, технічні, соціальні та інші системи), приналежності до тієї чи іншої наукової школи, характеру дослідницьких завдань, що вирішуються, широко використовуються будь-які з них (або їх комбінації).

Кінцевою метою будь-якої експертизи у найзагальнішому вигляді є відповідь на поставлене питання (чи питання), яка оформляється як експертний висновок. Питання, запропоновані для експертного розгляду, визначаються на основі реальних потреб освітньої практики, що розвивається.

Типовими недоліками при визначенні та формулюванні експертних завдань є такі: проблемні питання ставляться або у занадто загальному вигляді, або некоректно і тому не мають рішення. Ці труднощі пов'язані з тим, що нині теорія експертизи в освіті перебуває лише на стадії становлення, відсутня загальноприйнята типологія експертних завдань. Подібна типологія існує, наприклад, у сфері судово-психологічної експертизи, в рамках якої виокремлено та описано принципові питання, що підлягають експертному вирішенню. Вона склалася, з одного боку, внаслідок багаторічної практики судово-психологічної експертизи, а з іншого – є результатом наукового осмислення цієї практики вченими-психологами та юристами [8, с. 340].

Аналогічне завдання стоїть нині перед теорією експертизи в освіті. Розробка типології експертних завдань дозволить упорядкувати всі питання, що нею вирішуються. Одночасно це дасть змогу по-новому поглянути і на проблему підготовки експертів, оцінку рівня їхнього професіоналізму та їхню спеціалізацію.

Виходячи з аналізу практики, що склалася проведеної експертизи в освіті, можна виокремити такі її основні функції: прогностичну; нормативну; оцінну; дослідницьку; розвивальну [6, с. 25].

Прогностична функція виступає на перший плані насамперед при експертизі різноманітних програм розвитку, комплексних цільових програм, концепцій, інноваційних проектів. Спільним для них є те, що всі вони містять опис майбутнього результату – цілі та способи його досягнення. Експертиза таких матеріалів зводиться, по суті, до прогнозу їх реалізованості. При прогностичній експертизі оцінюються, з одного боку, актуальність і обґрунтованість поставлених цілей, а з іншого – можливість їх досягнення за допомогою механізмів і ресурсів, що пропонуються в проекті. Прогностична експертиза має бути безперервною і включати оцінку не лише проекту, а й ходу його реалізації відповідно до заданих у ньому проміжних етапів.

Нормативна функція чітко виокремлюється при експертизі нормативно-правових документів та матеріалів. У першу чергу йдеться про документи, що забезпечують змістовно-процесуальну сторону розвитку освіти. До них можна віднести: нормативи, що регламентують інноваційну діяльність; матеріали, що сприяють професійному зростанню педагогів (механізми та критерії атестації педагогічних та керівних працівників).

Оцінна функція пов'язана переважно з експертизою освітніх та навчальних програм, навчально-методичних та дидактичних матеріалів. Значне оновлення змісту шкільної освіти, особливо у сфері гуманітарних дисциплін, та активне впровадження нових засобів та освітніх технологій ініціювало створення нових навчальних програм, навчально-методичних та дидактичних матеріалів, що підлягають експертній оцінці. При аналізі цього великого та різноманітного масиву навчально-методичних матеріалів можна виокремити два досить самостійні експертні завдання.

Перша з них передбачає експертне оцінювання авторських навчально-методичних розробок, що є результатом педагогічної творчості вчителів. В основному ці розробки охоплюють окремі теми або розділи навчального плану та відображають знайдені та успішно апробовані вчителем підходи, засоби, прийоми у рамках уже існуючих програм. Подібний педагогічний досвід свідчить про творче ставлення автора до педагогічної праці, але найчастіше він не відрізняється принциповою новизною і не потребує широкого тиражування. Головною метою експертизи у цьому випадку є оцінка допустимості використання самим автором розроблених ним матеріалів у навчальному процесі. При цьому слід зазначити, що у спільній діяльності експерта та вчителя з доопрацювання

таких матеріалів чітко проявляється ще одна суттєва функція експертизи, що підтримує.

Інше завдання вирішується при експертному оцінюванні навчальних програм, підручників, навчально-методичних комплексів, створених, як правило, авторами-науковцями. При цьому розглядається можливість тиражування та широкого впровадження цих матеріалів у практику освітніх установ регіону та країни.

Дослідницька функція експертизи найповніше виявляється при експертизі дослідно-експериментальної та інноваційної діяльності. При всьому різноманітті її завдань і форм вона має головною метою створення достатнього різноманіття моделей освітньої практики для подальшого їх відбору та вдосконалення. При такому розумінні предметом експертизи є не стільки визначення відповідності результатів дослідно-експериментальної та інноваційної діяльності зазначеним зразкам, скільки сам по собі експериментальний процес. У центрі уваги експерта у цьому випадку виявляється не саме опис результатів експериментальної інноваційної діяльності (тексти), а безпосередньо практична діяльність освітнього закладу. Дослідницький характер експертизи проявляється при цьому і в розробці адекватних критеріїв оцінювання, і в теоретичній реконструкції та осмисленні досвіду практичної діяльності, що спостерігається, і у виявленні принципово нових моделей (або елементів) освітньої діяльності, і у визначенні перспектив розвитку експерименту. Загалом подібна експертиза є спільною дослідно-пошуковою діяльністю експертів та учасників педагогічного експерименту.

Усі перелічені функції експертизи: прогностична, нормативна, оцінна та дослідницька – реалізуються більшою чи меншою мірою залежно від того, які складові освітньої практики є об'єктами. На відміну від них розвивальна функція експертизи є системоутворюючою. Це означає, що в ході експертизи проводиться не лише дослідження того чи іншого об'єкта, а й здійснюються осмислення та підтримка перспектив його подальшого розвитку. При цьому слід зазначити, що розвиток отримує не лише сам по собі інноваційний проєкт – участь в експертних процедурах є потужним імпульсом для професійного розвитку всіх його учасників.

Інноваційна освіта, як об'єкт експертного вивчення, є явищем багатоплановим і багатоаспектним. Вона є предметом уваги цілої низки галузей наукового знання, серед яких слід назвати насамперед психологію, педагогіку, філософію,

соціологію та економіку освіти. В цей час чітко усвідомлюється необхідність інтеграції знань про освіту, накопичених у різних галузях науки. Зумовлено це цілісною природою самої освіти як гуманітарної системи, яка зумовлює необхідність міждисциплінарного, комплексного дослідження [4, с. 38].

За всього різноманіття існуючих підходів дослідниками одноставно визнається, що міждисциплінарний, комплексний підхід до вивчення освіти найбільше відповідає його цілісній природі. Отже, експертне вивчення освітніх процесів має бути міждисциплінарним, а саме експертне знання інтегрованим. На наш погляд, інтеграція може здійснюватися навколо психологічного знання як актуального для вивчення сучасної освіти [8, с. 339].

У реальній практиці проведення експертизи в освіті, міждисциплінарність експертного дослідження досягається включенням до складу експертних груп фахівців різних профілів: психологів, педагогів, соціологів, вчителів-предметників. При цьому, як правило, кожен з них вивчає «свій аспект» і складає «свою» частину висновку, які зводяться в єдиний експертний висновок.

Подібна «мозаїчність» лише частково відповідає вимогам інтегральності експертного знання. В ідеалі кожен експерт має бути носієм такого знання про освітній процес, у якому цілісно, а не ізольовано мають існувати психологічна, дидактична, соціологічна та інші складові. Зрозуміло, що реалізація цієї вимоги передбачає, з одного боку, формування самого наукового інтегрального знання про освіту, з другого – вирішення проблеми відповідної професійної підготовки експерта [8, с. 339].

Висновки. Отже, експертиза спирається на відповідні методологічні засади, маючи об'єктом свого вивчення гуманітарну за своєю природою систему інноваційної освіти. На цьому рівні експертне дослідження як один із загальних методів гуманітарного пізнання характеризується такими властивостями як суб'єктивність, міждисциплінарність, діалогічність, відкритість, переважання методів якісного вивчення.

Експертиза як метод гуманітарного розуміння інноваційної освіти, створює умови для взаємодії освітньої практики та освітньої теорії.

Основний зміст експертного дослідження пов'язаний з теоретичним осмисленням природи інноваційного явища. У цієї ролі експертиза є не стільки способом виміру, скільки способом рефлексивного мислення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у обґрунтуванні концепції гуманітарної експертизи, спрямованої на виявлення реального або потенційного впливу соціальних подій та навчаль-

ної продукції на психологічні процеси, властивості та стани учнів. Розвиток гуманітарної експертизи обумовлено необхідністю гуманізації суспільних відносин, захисту прав дітей та підлітків.

Список літератури:

1. Дзюбко Л. В., Шатирко Л. О. Проблеми психологічного аналізу інноваційних проєктів та навчальних матеріалів в системі шкільної освіти в контексті реалізації положень нової української школи. Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій: підсумки IV етапу експерименту : матеріали круглого столу (м. Київ, 13 червня 2019 р.). *Вісник психології і педагогіки*. Вип. 24, 2019.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ Вінниця, 2008. 278 с.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості К.: Радянська школа, 1989. 608 с.
4. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: *Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук*. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.
5. Шатирко Л. О. Теоретичне осмислення та практика психологічного аналізу підручника для початкових класів «Нової української школи». Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : *матеріали II всеукр. конф. з міжн. участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжн. видавнича платформа «Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools».
6. Швалб Ю. М. Принципи та моделі психологічної експертизи. *Практична психологія та соціальна робота*, 2000. № 1. С. 22–28.
7. Клименюк О. В. Методологія та методи наукового дослідження : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2005. 186 с.
8. Чепан М.-Л. А. Психологічна експертиза освіти. *Зб. наукових праць. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Т. XII. Ч 5, 2011. С. 337–341.

Fedko V.V. PSYCHOLOGICAL EXPERTISE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article is dedicated to the actual problem of psychological expertise of the educational environment. The need for a psychological assessment of the quality of the conditions in which education and training are carried out is emphasized, in order to identify their impact on the personal development of students. Expertise is now becoming a peculiar method of psychological analysis of the conditions of education and upbringing. The social task is to create a mechanism for expertise of the quality of education, and in connection with this, the development of the professional competence of specialists in the field of expert activity. The relevance of the development of the concept of psychological expertise of the educational environment is determined by the need to study the influence of the conditions of the educational environment on the personal development of its subjects, on the formation of such personality qualities that would provide school graduates with successful functioning in society. The purpose of any expertise is an answer to the question posed, which is drawn up in the form of an expert opinion. Questions proposed for expert consideration are determined based on the real needs of educational practice. Based on the analysis of the practice of expertise in education, it is possible to single out the following main functions: prognostic, normative, evaluative, research, developmental. Typical shortcomings in the definition and formulation of expert tasks include the following: problematic questions are posed either in a too general form, or incorrectly and therefore have no solution. These difficulties are related to the fact that the theory of expertise in education is still in its infancy, and there is no generally accepted typology of expert tasks. The developmental function of expertise is system-forming.

Key words: expertise, educational environment, education, functions of expertise, personal development.